

ЭКОЛОГИК ХУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ВА УЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ ЧОРАЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10662923>

Боймирзаев Абдусаттор Эгамшукурович

*Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда вазиятлар вазирлиги
Фуқаро муҳофазаси институти кафедра доценти*

Аннотация

Мазкур мақолада ҳозирги вақтда Ўзбекистон республикасида юзага келган экологик вазият, бу соҳадаги қонунчилик ҳужжатлари талаблари, глобал салбий оқибатларга олиб келаётган экологик жиноятлар, уларнинг келиб чиқиш сабаблари, оқибатлари ҳамда уларнинг олдини олиш чораларини такомиллаштириш бўйича чора-тадбирлар таклиф қилинган.

Калит сўз

атроф муҳит, идоралараро муносабат, инсон саломатлиги, экологик таълим, экологик маданият, экологик тафаккур, экологик жиноятлар, экологик ҳуқуқбузарликлар.

Аннотация

В данной статье описаны экологическая ситуация Республики Узбекистан сложившейся в последние время, требование существующих законодательных документов, экологические преступления, которые в настоящее время приводят к глобальным последствиям, их последствия и меры, предложены меры по совершенствованию существующих законодательных актов.

Ключевые слова

окружающий среда, межведомственное отношение, здоровья человека, экологическое образование, экологическая культура, экологическое мышление, экологические преступления, экологические правонарушения.

Экология ва табиатни муҳофаза қилиш соҳасидаги давлат бошқарувини такомиллаштириш ва қайта тартибга солиш мақсадида Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев Қарорига асосан Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси Ўзбекистон Республикаси Экология, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва иқлим ўзгариши вазирлиги этиб қайта ташкил этилди. Ушбу қўмитанинг асосий мақсад ва вазифалари - экология, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, табиат ресурсларидан оқилона фойдаланиш бўйича давлат

миқёсидаги бошқарув, координация ва идоралараро муносабатларни ташкиллаштиришдан иборат. Шунинг учун ҳам фуқароларга экологик таълим тарбияни шакллантириш зарурати юзага келди. Шундай экан, экологик таълим ва тарбия бугуннинг долзарб масалаларидан биридир.

Ҳар бир инсонда ўзи яшаб турган уй, кўча, маҳалла, қишлоқ ва шаҳарни турли ифлосланишлардан асраш, уни ободонлаштириш, кўкаламзорлаштириш, табиий масканларни асл ҳолида сақлаш ва улардан унумли фойдаланиш, юртимиз табиатини муҳофаза қилиш сингари фазилатларни шакллантириш экологик тарбиянинг ажралмас қисмидир. Аҳолининг экологик маданиятини юксалтириш, атроф-муҳитга оқилона муносабатда бўлиш, табиат неъматларини келгуси авлодлар учун асраб-авайлаш ҳиссини шакллантириш антропоген таъсирларнинг олдини олишда асосий омиллардандир. Бунда экологик таълим-тарбиянинг аҳамияти ҳам ниҳоятда юқори. Зеро, экологик таълим-тарбия табиат ва жамият ўртасидаги узвийликни таъминлаш ҳамда табиий барқарорликни сақлашда муҳим аҳамиятга эгадир. Шунингдек, экологик таълим-тарбия ёшларни табиатдан онгли равишда фойдаланиш ва улар қалбида табиатга меҳр-муҳаббат уйғотиш ҳамда тежамкорликка ўргатишда кўл келади.

Глобаллашув даврида инсонларнинг табиатга антропоген таъсири кескин ошмоқда. Атмосферанинг турли саноат заҳарли аэрозоллари билан ифлосланиши, сув хавзаларининг полителин чиқиндиларга тўлиши, ўрмонларнинг инсон омили таъсирида ёниши, тупроқнинг турли пиптецидлар билан ифлосланиши каби инсонлар томонидан экологик жиноятлар кўламнинг ошишига сабаб бўлмоқда.

Экологик жиноятлар экологик ҳуқуқбузарликлар тизимида энг оғир оқибатларга сабаб бўлувчи, табиат ва жамиятга жиддий зиён етказувчи ҳамда ижтимоий хавфи юқори бўлган салбий қилмишлардир. Экология соҳасидаги жиноятлар – экологик қонунчилик талабларини бажармаслик жиноятларининг мураккаб мажмуасидир, яъни улар атроф табиий муҳитга ва инсон саломатлигига зарар етказувчи ҳуқуққа хилоф ижтимоий хавфли қилмишлар бўлиб, жиноят қонуни билан тақиқланган ва жазо белгиланган, инсонни ўраб турган табиий муҳитни кўриқлашни, табиий ресурслардан оқилона фойдаланишни, шу жумладан экологик хавфсизликни, шахсни, жамиятни, миллатни ва давлатнинг барқарор ривожланишини таъминлаш бўйича ижтимоий муносабатларга тажовуз қилишдан иборатдир.

М.Н.Копылов таъкидлашича, экологик жиноятлар тушунчаси икки гуруҳ асосларга таянади.

Биринчи гуруҳга атроф табиий муҳитга зарар етказувчи антропоген таъсирнинг хавфлилиги, унинг инсонни биологик тур сифатида мавжуд бўлиши шарт-шароитларига дахл қилиши, инсоният ҳамжамияти соғлом турмуш кечиришига ғов бўлиши, ирсий ўзгаришларга сабаб бўлиши ва ҳ.к.лар киради.

Иккинчи гуруҳ эса, қонун билан белгиланган жиноий жавобгарлик келиб чиқиши ва қўлланилиши шартлари. Экологик жиноятлар Жиноят кодексида мустаҳкамланган жиноятларнинг бир гуруҳи бўлиб, ижтимоий ва экологик хавфли хулқ-атворни ифодалайди ҳамда ЖКнинг умумий жиноятчиликка оид қоидаларини ҳамда махсус экологик қонунчилик нормаларини камраб олади.

Экологик жиноятчилик – бу жиноят қонунида кўзда тутилган ҳамда жазо қўллаш таҳдиди билан тақиқланган оқилона фойдаланилиши ва муҳофаза этилиши инсоннинг барқарор ҳаёт кечиришини таъминловчи атроф табиий муҳитга ва унинг алоҳида унсурларига, шунингдек, аҳоли ва ҳудуд экологик хавфсизлигига тажовуз қилувчи ҳамда табиий объектлардан ҳуқуққа хилоф равишда фойдаланиш оқибатида атроф табиий муҳит ҳолати ва сифатида салбий ўзгаришларга олиб келувчи айбли ижтимоий хавфли қилмиш (хатти-ҳаракат ёки ҳаракатсизлик).

Экология соҳасидаги жиноятчилик салбий оқибатларининг оғирлиги жиҳатидан, ўзининг демографик, экологик, ижтимоий хусусиятлари бўйича миллатлар хавфсизлигига реал хавф туғдиришининг аниқлиги жиҳатдан ғоят жиддий хавф туғдирувчи ҳодиса бўлиб қолмоқда. Бу яна инсоннинг ўртача яшаш муддатининг камайишига, турли касалликларнинг, ўлим ҳодисаларининг кўпайиб кетишига, аҳоли генофондининг сусайишига сабаб бўлмоқда, экологик ҳалокатнинг ва экологик ёмон зоналарнинг пайдо бўлишига ва табиий ресурсларнинг (туپроқ, ўрмон ва бошқаларнинг) деградациясига сабаб бўлмоқда.

Экология соҳасида кўпроқ учрайдиган жиноятларга одатда туپроқни, ўсимликлар дунёсининг ифлосланиши ва ғайриқонуний равишда ўрмондаги дарахтларни кесиш ёки нобуд қилиш киради. Кейинги вақтда экология хусусиятидаги, янада оғирроқ оқибатлар келтириб чиқарадиган янги турдаги жиноятларнинг кўпаяётганлиги кузатилмоқда. Бундай жиноятларга тиклаб бўлмайдиган даражада табиий ресурсларни талон-торож қилиш, ғайриқонуний равишда олинган хом ашё ресурсларидан фойдаланиш, инсон учун зарарли бўлган озиқ-овқат маҳсулотлари ва бошқа истеъмол молларини республикага келтириш, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида табиий муҳит

учун зарарли бўлган чет эл технологияси ва ишлаб чиқаришини жойлаштириш кабиларни киритиш мумкин.

Экологик ҳуқуқбузарликлар учун юридик жавобгарлик турларига нисбатан оғир бўлган турларидан яна бири жиноят-ҳуқуқий жавобгарлик бўлиб, у жиноят ҳуқуқи нормаларида кўзда тутилган ҳаракатни содир этган шахсга нисбатан қўлланадиган жавобгарлик. Жиноят ҳуқуқбузарликнинг жиддий кўриниши бўлганлиги боис, жавобгарлик чоралари ҳам юридик жавобгарликнинг бошқа турларидан кўра оғирроқ бўлади.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 4-бўлимида “Экология соҳасидаги жиноятлар” учун жавобгарлик белгиланган.

Экологик ҳалокат кучаяётган, тикланмайдиган табиий ресурслар миқдори камаяётган бир даврда жиноят ҳуқуқи ҳамда криминологияда экологик жиноятлар бошқа жиноятларга қараганда ўта оғир эканлиги, унинг тиклаб бўлмайдиган, бартараф этилмайдиган оқибатларга сабаб бўлишлигига етарлича эътибор берилмаяпти. Экологик ҳуқуқбузарликлар учун жавобгарликни том маънода инсониятни сақлаб қолиш ҳамда ҳимоя этиш воситаси деб ҳисоблашимиз мумкин. Шундай экан, экологик жиноятларга қарши жиноят-ҳуқуқий ва криминологик чора-тадбирлар ёрдамида курашиш бугунги кунда давр талабига айланиб улгурди. Чунончи, экологик жиноятларга қарши кураш давлатимиз ҳамда жиноят ҳуқуқи олдида турган долзарб вазифалардан бўлиб, улар фаолиятининг устувор йўналишига айланиши, давлат сиёсати даражасига кўтарилиши лозим. Зотан, табиатни тиклашдан кўра, асраш ва вайрон бўлишининг олдини олиш осон ва мақсадга мувофиқдир.

Экологик жиноятлар ЖКда кўзда тутилган ижтимоий хавфли қилмишлар бўлиб, улар ўзида ЖК Махсус қисми 4-бўлими ҳамда Умумий қисми 14-бобида кўзда тутилган жиноят тушунчаси ҳақидаги қоидалар билан Ўзбекистон Республикаси экология қонунчилигини умумлаштирган ҳолда ифода этади. Экологик жиноятларнинг экологик муносабатларга таъжовуз қилиши, ҳуқуққа хилофлиги, айблилиги, ижтимоий хавфлилиги, жазога сазоворлиги каби хусусиятларини ажратиш кўрсатишимиз мумкин.

Умуман олганда, экологик жиноятлар учун жавобгарлик аксарият хорижий мамлакатлар жиноят қонунларида белгиланган бўлиб, бу бугунги кундаги экологик аҳвол, инсонларнинг ва жамиятнинг табиатга бўлган муносабати билан ҳам изоҳланади. Ривожланган ғарб давлатларидан бири Швейцариянинг 1937 йилда қабул қилиниб, ҳозирга қадар амалда бўлган Жиноят кодексининг “Жамият саломатлигига қарши жиноят ва қилмишлар”

деб номланган саккизинчи бўлимида ҳам экологик жиноятлар учун жавобгарлик кўзда тутилган. Мазкур бўлимида касаллик таркатганлик (231-м.), эпизотия таркатганлик (232-м.), зараркундаларни таркатганлик (233-м.), ичимлик сувини ифлослантирганлик (234-м.), ҳайвонлар соғлиғи учун зарарли бўлган ем ишлаб чиқиш (235-м.) каби қилмишлар учун жавобгарлик белгиланган. Бундай йўналиш нафақат Швейцария ЖКда, балки Таиланд жиноят қонунининг “Жамоат хавфсизлигига қарши жиноятлар” учун жавобгарлик белгиланган 6-бўлимида (масалан, ЖК 228-моддаси - “ичимлик суви заҳирасини ифлослантирганлик”) ҳам ўз ифодасини топган.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, баъзи хорижий мамлакатларда экологик жиноятлар жамоат хавфсизлигига қарши жиноятлар туркумига киритилган. Хусусан, ушбу бўлиmlарнинг номиданок, унда айнан экология ва табиатга эмас, балки бевосита жамиятга, жамият аъзоларига зарар етказувчи қилмишлар учун жавобгарлик белгиланганлигининг гувоҳи бўлишимиз мумкин. Мазкур давлатлар жиноят қонунлари мазмунидан экологик жиноятлар табиатга эмас, балки аҳоли саломатлигига тажовуз қилганлиги учун таъкиб этилиши зарур, деган хулоса келиб чиқади. Лекин, фикримизча, бундай сиёсат оқилона эмас, зотан табиатни асрасак, уни муҳофаза қилсақгина инсоният биологик мавжудот сифатида ўз ҳаётий фаолиятини давом эттириши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексида экологик жиноятлар учун қуйидаги жиноий жазолар кўзда тутилган: жарима, муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш, ахлоқ тузатиш ишлари, қамоқ, озодликдан маҳрум қилиш.

Жарима - жиноят содир этишда айбдор деб топилган шахсга нисбатан суд томонидан тайинланадиган ҳамда унинг мулкий манфаатларини маълум ҳажмда чекловчи жиноий жавобгарлик чораси.

Муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш - шахсни муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш суд тайинлаган муддат давомида айбдорнинг корхоналар, муассасалар ёки ташкилотларда у ёки бу мансабни эгаллашини ёхуд у ёки бу фаолият билан шуғулланишини тақиқлашдан иборатдир. Ана шундай мансаб ёки фаолиятнинг тури суд томонидан айблов ҳукмида кўрсатилади.

Ахлоқ тузатиш ишлари - шахс иш ҳақининг ўн фоизидан ўттиз фоизигача миқдорини давлат даромади ҳисобига ушлаб қолган ҳолда уни меҳнатга мажбуран жалб қилишдан иборат бўлиб, жазо суднинг ҳукмига мувофиқ маҳкумнинг ўз иш жойи ёки мазкур жазо ижросини назорат қилувчи органлар белгилаб берадиган бошқа жойларда ўталади.

Қамоқ - шахсни батамом ажратган шароит остида сақлашдан иборат бўлиб, бир ойдан олти ойгача муддатга белгиланади.

Озодликдан маҳрум қилиш - маҳкумни жамиятдан ажратиб жазони ижро этиш колонияси ёки турмага жойлаштиришдан иборатдир.

Юқорида келтирилган фикрларга қўшилган ҳолда, экологик жиноятларга “атроф табиий муҳитни муҳофаза қилиш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш ва экологик хавфсизлигини таъминлашга қаратилган ижтимоий муносабатларга тажовуз қилувчи жиноятчилик қонунда кўзда тутилган ижтимоий хавфли қилмиш (ҳаракат ёки ҳаракатсизлик)дир”, деган таъриф бериш мақсадга мувофиқ бўлади.

Хулоса қилиб айтганда, табиатни сева билишни, ундан тўғри ва онгли равишда фойдалана билишни тарбиялаш экологик тарбия ва экологик маданиятнинг асоси бўлиб, кишиларда табиат олдида маъсулиятнинг англаш ҳиссиётини ҳосил қилади. Айтиш мумкинки, инсон тафаккурини олий даражадаги босқичи бу экологик тафаккурдир. Зеро, инсон ўзини англаши ва унинг атроф-муҳитга бўлган муносабатини ижобийлаштириши, яъни кундалик ҳаётимизда табиатга салбий таъсир кўрсатиши мумкин бўлган ҳар қандай ҳатти-ҳаракати оқибатини аввалдан англаб етиши ва шунга яраша фаолият кўрсатиши, тегишли билим ва кўникмаларга эга бўлиши, ҳар биримиз ўзимизни табиатнинг ажралмас бир бўлаги ва унинг халоскори эканлигимизни унутмаслигимиз лозим.

Шунинг учун таълим-тарбиянинг барча босқичларида тингловчи ва тарбияланувчиларни экологик тафаккурини ривожлантириб бориш ҳар биримизнинг табиат олдидаги муқаддас бурчимиз бўлиб қолиши лозим.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Андреева Н.Д., Соломин В.П., Васильева Т.В “Теория и методика обучения экологии” олий ўқув юрти талабалари учун дарслик «Академия» Нашриёт маркази, 2009. - 208 б.
2. Гареев А.А. Экологическая преступления: уголовно-правовое противодействие. Автореф. канд. юрид. наук. Санкт-Петербург: 2006.
3. Рустамбаев М.Х. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексига шарҳлар. Махсус қисм. – Тошкент: Илм-зиё, 2006.
4. Рустамбаев М.Х., Скрипников Н.К. Эколого-правовая ответственность. Учебно-методическое пособие. – Ташкент: ТГЮИ, 2007.

5. Копылов М.Н. Юридическая ответственность за экологические преступления. Учебное пособие. – М.: Изд-во Российского университета дружбы народов, 2004. – С. 70.

6. Усмонов М. Экологик жиноятларни баҳолаш // Ҳаёт ва қонун. - 2001. – № 2-3.

7. Усмоналиев М. Жиноят ҳуқуқи (Умумий қисм). Олий ўқув юртлари учун дарслик. -Тошкент: Янги аср авлоди, 2005. – Б.115.